

Inga KAWKA

Uniwersytet Jagielloński
inga.kawka@uj.edu.pl

Elżbieta SZCZYGIEŁ

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
elzbieta.szczygiel@up.krakow.pl

Renata ŚLIWA

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
renata.sliwa@up.krakow.pl

TRANSFORMACJA CYFROWA SPOŁECZEŃSTWA JAKO CZYNNIK WZMACNIAJĄCY DEMOKRACJĘ W UNII EUROPEJSKIEJ

ABSTRACT: Digital transformation of society as a factor enhancing democracy in the European Union

The paper analyzes the role of ICTs as tools to mobilize groups with common interests, strengthening democracy through greater citizen participation in the political process. The paper hypothesizes that the digital transformation of the EU will bring about a more open and democratic society, allowing citizens to choose among different options and express their opinions. The paper also identifies the risk of spreading disinformation and manipulating public opinion through new technologies. In view of this risk, EU institutions are taking legal measures to prevent negative social effects resulting from the use of digital technologies. These solutions have been subjected to a dogmatic and legal analysis, pointing out that new technologies are only a tool, and their proper use depends on the presence of legal solutions that ensure respect for fundamental rights and freedoms in the digital environment. It is also necessary to create specific legislation that protects journalists, strengthens democracy by regulating political advertising on the Internet and serves to combat online disinformation.

Keywords: EU digital transformation, strengthening democracy in the EU, democratic society, free and independent media

Słowa kluczowe: transformacja cyfrowa UE, wzmacnianie demokracji w UE, demokratyczne społeczeństwo, wolne i niezależne media

WSTĘP

Rozwój technologii telekomunikacyjnych w XXI wieku zmierza do rozwoju Internetu jako platformy dla wielu usług w globalnej sieci. Świat technologii informacyjno-komunikacyjnych (*Information and Communication Technologies, ICT*) ewoluuje i zmienia się w zakresie sposobów komunikacji i nowych rozwiązań technologicznych. Postępuje również regulacja procesów cyfryzacji społeczeństwa w UE w celu łagodzenia negatywnych następstw biznesowych i społecznych, które mogą z nich wynikać. Technologie cyfrowe pozwalają na powiązania i łączność niezliczonych, rozproszonych narzędzi informacyjnych, komunikacyjnych i obliczeniowych¹, mających wpływ na współczesne organizowanie się i procesy adaptacyjne jednostek i grup społecznych². Wśród produktów stanowiących przedmiot transakcji na rynkach łączności wymienia się m.in. media społecznościowe, ukazywane jako użyteczne narzędzia mobilizujące i integrujące grupy i jednostki o wspólnych interesach wokół problemów, które stanowią przedmiot ich wspólnej troski. W ten sposób media wyrastają jako wzmacniany technologicznie, ważny czynnik określający udział i możliwości oddziaływania grup społecznych na proces polityczny, i tym samym wzmacniający demokrację. W związku z tym w artykule postawiono hipotezę, iż transformacja cyfrowa Unii Europejskiej sprzyja bardziej otwartemu i demokratycznemu społeczeństwu, w którym obywatele mają większy wpływ na decyzje polityczne przez wybór spośród różnych opcji i możliwość wyrażania swoich opinii. W celu potwierdzenia tej hipotezy w pierwszej części artykułu przeprowadzono analizę danych statycznych (m.in. wskaźniki *Digital Economy and Society Index, DESI*³). W drugiej części dzięki analizie ekonomicznej wskazano również, że niskie koszty transakcyjne oraz efekty zewnętrzne występujące w przypadku wykorzystywania Internetu do rozpowszechniania opinii powodują, że nowe technologie mogą służyć do szerzenia dezinformacji, kształtowania dyskursu politycznego tworzącego głębokie podziały społeczne oraz manipulowania wyborcami. Powoduje to, że instytucje Unii Europejskiej przyjmują rozwiązania prawne, które mają tym

¹ A. Bharadwaj i in., *Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights*, „MIS Quarterly” 2013, nr 37 (2), s. 472.

² A. Correani i in., *Implementing a Digital Strategy: Learning from the Experience of Three Digital Transformation Projects*, „California Management Review” 2020, nr 62, s. 42.

³ Indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego (DESI), [online] <https://digital-strategy.ec.europa.eu/pl/policies/desi>, 23 III 2024.

negatywnym efektem zewnętrznym zapobiegać. Trzecia część artykułu została poświęcona zatem analizie dogmatyczno-prawnej tych rozwiązań.

2. ZWIĄZEK MIĘDZY POSTĘPUJĄCĄ TRANSFORMACJĄ CYFROWĄ A MOŻLIWOŚCIĄ WYRAŻANIA SWOJEJ OPINII I GŁOSU

Celem przeprowadzonych analiz danych statystycznych jest w szczególności identyfikacja i zbadanie związku między postępującą transformacją cyfrową Unii Europejskiej, wyrażającą się poprzez dostęp użytkowników do technologii informacyjnych i komunikacyjnych tworzących społeczności cyfrowe, a możliwością wyrażania swojej opinii i głosu w kwestiach ważnych dla społeczeństw. Analiza ta obejmowała kraje należące do Unii Europejskiej. Do analizy pierwszego elementu wykorzystano wskaźniki DESI, które dotyczyły dostępu i wykorzystania cyfrowych technologii komunikacyjnych przez obywateli. W tej grupie znalazło się osiem wskaźników:

1. Indeks cen usług szerokopasmowych,
2. Cyfrowe usługi publiczne,
3. Intensywność cyfryzacji,
4. Użytkownicy e-administracji,
5. Popyt na mobilne łącza szerokopasmowe,
6. Ogólna popularność stacjonarnych sieci szerokopasmowych,
7. Przynajmniej podstawowe umiejętności tworzenia treści cyfrowych,
8. Cyfrowe usługi publiczne dla obywateli.

Dane dotyczyły lat 2017-2022, wskaźniki 7 i 8 były zaś dostępne za rok 2022. Wybór tych wskaźników podyktowany był chęcią poddania analizie kilku sfer mogących istotnie oddziaływać na całość zjawiska transformacji cyfrowej. Pierwszą sferą była infrastruktura – bez dostępu do niej nie można wykorzystać efektywnie potencjału komunikacji cyfrowej. Dostęp ten zależy bowiem od intensywności cyfryzacji (wskaźnik 3), możliwości podpięcia przez użytkowników do sieci internetowej (wskaźnik 6 wyrażony procentem gospodarstw domowych będących abonentami stacjonarnych usług szerokopasmowych), popularności przekładającej się na możliwość rozwoju tej sieci (wskaźnik 5), jak też cen korzystania z tych usług (wskaźnik 1). Drugą sferą było wykorzystanie potencjału cyfrowego przez instytucje publiczne, które tą drogą mogą oferować świadczenie usług dedykowanych obywatelom. Ta sfera była reprezentowana przez wskaźnik 2 oraz dodatkowy wskaźnik dla roku 2022 (8 – Cyfrowe usługi publiczne dla obywateli). Trzecią sferą była możliwość wykorzystania przez obywateli tego potencjału, czyli możliwość wejścia w interakcje z instytucjami publicznymi za pomocą technologii cyfrowych, co zależało od samej umiejętności posługiwania się technologiami (wskaźnik 4, wyrażający osoby, które w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystały z Internetu w celu interakcji z władzami publicznymi na stronach internetowych lub w aplikacjach mobilnych) oraz od umiejętności cyfrowych samych korzystających z tych technologii (wskaźnik 7 – w tym przypadku dane dostępne były jedynie za rok 2022, jednak ze względu na chęć zaznaczenia jego wpływu na możliwość

wykorzystania, zdecydowano o włączeniu tego wskaźnika do tworzonego globalnego indeksu).

Do przeanalizowania drugiego elementu – wyrażenia swojej opinii i głosu – wykorzystano dane pochodzące z Banku Światowego (Worldwide Governance Indicator)⁴, które w obszarze *Głosu i odpowiedzialności* odzwierciedlają postrzeganie zakresu, w jakim obywatele danego kraju mogą uczestniczyć w wyborze swojego rządu, a także wolności słowa, wolności zrzeszania się i wolnych mediów⁵. Dane te również pochodziły z lat 2017-2022, tak aby zapewnić spójność porównań z danymi dotyczącymi Indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego (DESI).

W ramach prowadzonych analiz przyjęto następujące hipotezy badawcze:

H_1 : postępującej cyfryzacji towarzyszy wzrost możliwości wyrażania swojej opinii przez członków społeczności;

H_2 : wzrastająca intensywność cyfryzacji oraz dostęp do usług mobilnych ma największe znaczenie w możliwości wyrażania opinii przez członków społeczeństwa;

H_3 : pogorszenie wartości dla procesów cyfryzacyjnych skutkuje ograniczeniem możliwości wyrażania swojej opinii przez członków społeczności.

Do analizy materiału źródłowego oraz weryfikacji postawionych hipotez wykorzystano różne metody statystyczne, m.in.: współczynnik korelacji liniowej Pearsona, analizę klastrową oraz analizę regresji. Testowanie wykonano przy użyciu programu Statistica 13.3. Biorąc pod uwagę poziom istotności $\alpha=0,05$, przyjęto następującą istotność statystyczną: $p<0,05$ – istniejąca istotność statystyczna (*); $p<0,01$ – wysoka istotność statystyczna (**); $p<0,001$ – bardzo wysoka istotność statystyczna (***)

2.1. Rezultaty i dyskusja

W pierwszym kroku analizy oszacowano współczynnik korelacji liniowej Pearsona, pozwalający na weryfikację potencjalnego związku między badanymi zmiennymi (tabela 1).

Tabela 1. Wartości współczynnika korelacji liniowej Pearsona

	Głos i odpowiedzialność					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Indeks cen usług szerokopasmowych	-0,126	-0,134	-0,112	-0,166	-0,221	-0,363
Cyfrowe usługi publiczne	0,705	0,692	0,705	0,681	0,671	0,684
Intensywność cyfryzacji	0,822	0,802	0,809	0,815	0,798	0,798
Użytkownicy e-administracji	0,658	0,707	0,652	0,629	0,616	0,628

⁴ Worldwide Governance Indicator, [online] <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access>, 20 II 2024.

⁵ DataBank, [online] <https://databank.worldbank.org/metadata/glossary/worldwide-governance-indicators/series/VA.STD.ERR>, 20 II 2024.

Upowszechnienie mobilnych usług szerokopasmowych	0,863	0,868	0,879	0,835	0,826	0,728
Ogólna popularność stacjonarnych sieci szerokopasmowych	0,569	0,527	0,433	0,453	0,361	0,389
Przynajmniej podstawowe umiejętności tworzenia treści cyfrowych	-	-	-	-	-	0,687
Cyfrowe usługi publiczne dla obywateli	-	-	-	-	-	0,671

Uwagi: brak danych z lat 2017-2021 dla „Przynajmniej podstawowych umiejętności...” oraz „Cyfrowych usług publicznych”

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

W najwyższym stopniu z możliwością wyrażania głosu oraz wzięcia odpowiedzialności przez członków społeczeństw związane były: intensywność cyfryzacji, upowszechnienie mobilnych usług szerokopasmowych oraz cyfrowe usługi publiczne. Korelacja między tymi zmiennymi miała charakter pozytywny, stąd wzrosłowi wartości każdej zmiennej z grupy społeczeństwa cyfrowego towarzyszył wzrost wartości zmiennej wyrażającej głos i odpowiedzialność społeczną. Potwierdza to zatem pierwszą z przyjętych hipotez badawczych. Można także sądzić, że istnieje w tym zakresie związek przyczynowo-skutkowy, wskazujący na czynnik sprawczy oraz efekt, co zostało potwierdzone w wyniku przeprowadzenia analizy regresji. Jej wyniki prezentują table 2 i 3.

Tabela 2. Wyniki dopasowania modelu regresji między zmienną zależną (głos i odpowiedzialność) a zmiennymi należącymi do grupy społeczeństwa cyfrowego

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Głos i odpowiedzialność					
Poprawione R^2	0,7693	0,7527	0,7577	0,6935	0,6616	0,6074
$F(6,20)$	15,45	14,19	14,55	10,80	9,47	6,0291
p	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0007
Standardowy błąd estymacji	5,7717	6,0807	6,3918	7,0326	7,5003	7,8955

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

Tabela 3. Wartości parametrów kierunkowych oszacowanych na podstawie analizy regresji między zmienną zależną (głos i odpowiedzialność) a zmiennymi należącymi do grupy społeczeństwa cyfrowego

Zmienne	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Wyraz wolny	27,313*	24,08	5,08	18,17	17,43	10,26
Indeks cen usług szerokopasmowych	0,11	0,11	0,02	0,03	-0,01	-0,07
Cyfrowe usługi publiczne	0,02	-0,03	0,02	0,02	0,02	-0,26
Intensywność cyfryzacji	0,43*	0,34*	0,25	0,32	0,21	0,29*

Użytkownicy e-administracji	0,01	0,07	0,00	0,03	0,01	0,05
Upowszechnienie mobilnych usług szerokopasmowych	0,40	0,47	0,88**	0,61	0,83*	0,58
Ogólna popularność stacjonarnych sieci szerokopasmowych	0,12	0,07	-0,04	-0,01	-0,14	-0,04
Przynajmniej podstawowe umiejętności tworzenia treści cyfrowych	-	-	-	-	-	-0,01
Cyfrowe usługi publiczne dla obywateli	-	-	-	-	-	0,42

Uwaga: istotne statystycznie czynniki zaznaczono pogrubieniem, gwiazdki zaś odnoszą się do siły tej istotności

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

Wyniki analizy potwierdziły drugą z przyjętych hipotez badawczych. Na podstawie danych obserwowany jest wpływ wzrastającej intensywności cyfryzacji oraz dostępu do usług mobilnych na możliwości wyrażania opinii przez członków społeczeństwa. Związek ten ma charakter pozytywny, wzrost wartości zmiennej związanej ze społeczeństwem cyfrowym powoduje zatem zwiększenie wyrażania głosu i odpowiedzialności przez członków społeczeństwa.

W dalszym etapie poddano analizie przynależność poszczególnych krajów do podgrup według obu analizowanych kategorii. W tym celu przeprowadzono analizę skupień z wykorzystaniem metody Warda i kwadratową odległością euklidesową jako miarą odległości między skupieniami. Wyniki analizy prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Przyporządkowanie krajów do odpowiedniej podgrupy według obu badanych kategorii

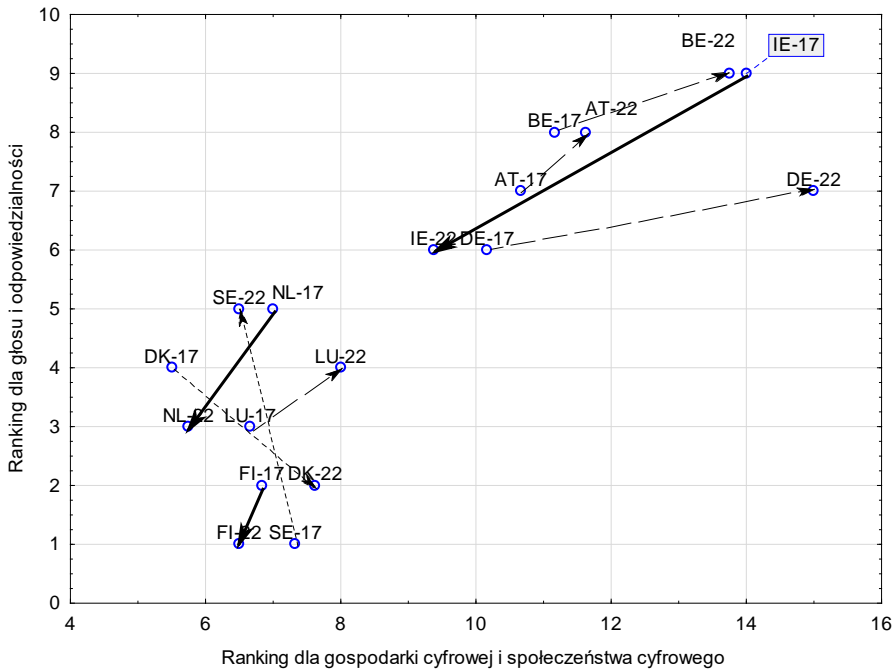
Indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego		Głos i odpowiedzialność	
Podgrupa	Państwo	Podgrupa	Państwo
1	Bułgaria, Polska, Rumunia, Włochy	1	Bułgaria, Chorwacja, Polska, Rumunia, Węgry
2	Chorwacja, Czechy, Grecja, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Węgry	2	Cypr, Czechy, Estonia, Francja, Grecja, Hiszpania, Litwa, Łotwa, Malta, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Włochy
3	Austria, Belgia, Cypr, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Malta, Niemcy, Szwecja	3	Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Szwecja

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

W grupie pierwszej znalazły się kraje, w których oceny gospodarki i społeczeństwa cyfrowego, jak też głosu i odpowiedzialności należały do najsłabszych. W tym gronie znalazła się przede wszystkim Bułgaria, Polska oraz Rumunia. W przypadku Włoch

oraz Chorwacji i Węgier przynależność do tej grupy wynikała z dość niskiej oceny jednego z analizowanych aspektów. W grupie drugiej znalazły się kraje, które osiągnęły średnie wartości w ocenie obu parametrów. W ostatniej, trzeciej grupie znalazły się państwa będące liderami w jednym bądź obu aspektach. W tym ostatnim przypadku sytuacja dotyczyła: Austrii, Belgii, Danii, Finlandii, Holandii, Irlandii, Luksemburga, Niemiec i Szwecji. Zmiany miejsc rankingowych wśród tych państw między rokiem 2017 a 2022 przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Zmiana miejsca w rankingu głosu i odpowiedzialności oraz rankingu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego między 2017 a 2022 rokiem dla ośmiu państw

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

Jednoznaczne polepszenie wartości (pogrubione, ciągłe strzałki) nastąpiło tylko w Finlandii, Holandii oraz Irlandii – chodzi tu o wartości z indeksu DESI oraz wartości dla głosu i odpowiedzialności. W przypadku Austrii, Belgii, Luksemburga oraz Niemiec zaobserwowano pogorszenie zarówno miejsca rankingowego dla gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego, jak i miejsca rankingowego dla głosu i odpowiedzialności. Mogłoby to potwierdzać ostatnią hipotezę badawczą, jednak do jej pełnego zweryfikowania wykorzystano prostą regresję liniową, w której zmienną niezależną była średnia wartość dla indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego, a zmienną zależną – standaryzowana wartość indeksu głosu i odpowiedzialności. Wyniki analizy zaprezentowane w tabelach 4 i 5 potwierdzają przyjętą hipotezę badawczą,

że pogorszenie wartości dla procesów cyfryzacyjnych skutkuje ograniczeniem możliwości wyrażania swojej opinii przez członków społeczności.

Tabela 5. Wyniki dopasowania modelu prostej regresji liniowej między zmienną zależną (głos i odpowiedzialność) a zmienną niezależną będącą średnią wartością dla wskaźnika społeczeństwa cyfrowego

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Głos i odpowiedzialność					
Poprawione R^2	0,7459	0,7372	0,6977	0,6679	0,6361	0,6111
$F(6,20)$	77,32	73,93	61,02	53,29	46,45	41,85
p	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Standardowy błąd estymacji	0,0608	0,0636	0,0717	0,0735	0,0781	0,0797

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

Tabela 6. Wartości parametrów kierunkowych oszacowanych na podstawie analizy regresji między zmienną zależną (głos i odpowiedzialność) a zmienną niezależną będącą średnią wartością dla wskaźnika społeczeństwa cyfrowego

Zmienne	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Wyraz wolny	0,30*	0,26*	0,18*	0,19*	0,14	0,11
Średnia DESI	0,80*	0,84*	0,94*	0,91*	0,95*	0,96*

Źródło: opracowanie własne na podstawie DESI i danych Banku Światowego.

Warto zauważyć, że w kolejnych latach wartość wyjaśniająca takiego modelu spada z 74% do nieco powyżej 61% (wartość poprawionego współczynnika determinacji R^2). Oznacza to, że model taki jest coraz słabszy w wyjaśnianiu zmienności dla wartości głosu i odpowiedzialności oraz że to nie tylko transformacja cyfrowa wyjaśnia zmiany w zakresie, w jakim społeczeństwo wyraża swoje zdanie. Wyjaśniałoby to również zmiany trudne do jednoznacznej oceny, takie jakie miały miejsce w przypadku Szwecji i Danii (strzałki oznaczone drobną linią przerywaną na wykresie 1). W pierwszym z tych krajów nastąpiło pogorszenie wartości dla wskaźnika głosu i odpowiedzialności, podczas gdy nieznacznie polepszyły się wartości dla społeczeństwa i gospodarki cyfrowej. W przypadku Danii nastąpił proces odwrotny i spadkowi wartości dla społeczeństwa i gospodarki cyfrowej towarzyszył wzrost dla głosu i odpowiedzialności. Inne czynniki zatem niż analizowany wpływ cyfryzacji wpłynęły na możliwość wyrażania swojego obywatelskiego zdania.

3. TRANSFORMACJA CYFROWA A PRZEMIANY POLITYCZNEGO ORGANIZOWANIA SIĘ. WYRASTANIE SIŁ POLITYCZNYCH NA GRUNCIE NOWYCH MOŻLIWOŚCI TECHNOLOGICZNYCH

Technologie mobilne, sztuczna inteligencja, chmura, blockchain, Internet rzeczy – prowadzą one do uruchamiania procesów wywołujących znaczące zmiany wewnątrz podmiotów i tworzonych przez nie organizacji, a także łączenia potencjałów *technologii informacyjnych, obliczeniowych, komunikacyjnych i łącznościowych*⁶. Zmiany organizacyjne umożliwiają ciągłą adaptację⁷ do nowych koordynacji wyrastających w obszarze kształtowania relacji, wykorzystania zasobów czy budowania wartości. Oprócz technologii strategia i zmiany w strukturze, procesach, kulturze organizacji są niezbędne do kształtowania potencjału projektowania nowych podejść do tworzenia wartości relacyjnych, projektowych itd.⁸ Transformacja cyfrowa społeczeństwa jest wielowymiarowym trendem obserwowanym nie tylko w orientacji na techniki informacyjne/informatyczne (IT). Choć techniki IT są strategicznym elementem procesu transformacyjnego⁹ społeczeństwa informacyjnego, to wykorzystywane są one do wykrywania i podejmowania analiz, kierowania alokacją zasobów, integrowania całych systemów z kluczowymi informacjami w celu projektowania ram zapewniających rozliczalność, możliwość podejmowania decyzji czy wyznaczenia ról. Internet i media społecznościowe już wielokrotnie w historii odegrały rolę koła napędowego powstań przeciwko władzy (monopolizacji potencjału politycznego i gospodarczego w rękach nielicznych/wąskich grup społecznych). Przykładami takich prób walki i zmian są: rewolucja róż w Gruzji; pomarańczowa rewolucja w Ukrainie, zielona rewolucja w Iranie, Arabska Wiosna (Tunezja – rewolta na placu Tahrir, Egipt) czy Ruch Black Lives Matters. Źródłami niezadowolonych aktywującymi grupy społeczne do podejmowania działań przeciwko władzy i akcji protestacyjnych pozostają najczęściej ubóstwo, nędza, a w związku z tym przewidywalnie krótsze życie, korupcja, ucisk, niskiej jakości edukacja, niezdolność rządu do zapewnienia usług publicznych, brak równych szans dla mieszkańców kraju, szczególnie represje i brak swobód politycznych, a w konsekwencji nierówności dochodowe i społeczne. O sile mediów społecznościowych świadczy fakt, iż pierwsza 12 postulatów do natychmiastowej realizacji została wysunięta przez programistę i blogera Waela Khalila, który stał się jednym z przywódców egipskich protestów. Innym przykładem oddziaływania treści internetowych na społeczeństwo i politykę jest potencjał WikiLeaks, o którym świadczy nominacja tej witryny internetowej do Pokojowej Nagrody Nobla w 2011 roku przez deputowanego z Norwegii. Portal dostał nominację za

⁶ G. Vial, *Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda*, „Journal of Strategic Information Systems” 2019, nr 28, s. 118.

⁷ A. Hanelt i in., *A Systematic Review of the Literature on Digital Transformation: Insights and Implications for Strategy and Organizational Change*, „Journal of Management Studies” 2021, nr 58 (5), s. 1161.

⁸ G. Vial, *Understanding Digital Transformation...*, s. 125.

⁹ F. Zaoui, N. Souissi, *Roadmap for Digital Transformation: A Literature Review*, „Procedia Computer Science” 2020, vol. 75, s. 621-628.

wkład w budowanie wolności słowa¹⁰. Jednocześnie obserwuje się tendencje odwrotne, gdy technologie informacyjno-komunikacyjne służą umacnianiu władzy autorytarnej. Przykładem jest rozwijanie autorytarnych rządów np. w Chinach, gdzie państwo przejmuje kontrolę nad korzystaniem z Internetu przez ludność, sam Internet zaś staje się narzędziem politycznym, wykorzystującym zbierane bardzo aktywnie informacje o codziennych aktywnościach obywateli, np. z systemu kart kredytowych. Wykorzystywanie technik przetwarzania ogromnych zbiorów danych do kontroli ludności stosowane jest szczególnie intensywnie i skutecznie w trakcie kryzysów wojennych. Rosja nauczyła się zmieniać media społecznościowe w broń, osłabiającą demokratycznych rywali¹¹.

Media społecznościowe przyspieszyły podział liberalnych grup społeczeństw przez działanie na korzyść grup tożsamościowych aktywnie poszukujących wzmocnienia możliwości przebicia się ich głosu politycznego. Wobec powyższego zasadniczą kwestią pozostaje transformowanie wielu obszarów codziennego życia, szczególnie obszarów wzmacniania licznych grup interesu, tak aby ich głos wybrzmiewał w odniesieniu do politycznie warunkowanych reguł współżycia społecznego, a także wyrównywał szanse na dostęp do szeroko rozumianej współpracy gospodarczej (możliwości podnoszenia dochodu¹²). Tworzone internetowe platformy usługowe (szczególnie *core platform service*) z jednej strony wykorzystują techniczne, polityczne i prawne możliwości do monopolizowania swojej działalności, z drugiej – ułatwiają powstawanie samowystarczalnych społeczności, odgradzonych od innych dzięki wierze we wspólną tożsamość. Ogromna dynamika interakcji, bardzo często symultanicznych, oraz złożoność tworzonych sieci i wymian na dużą skalę ukazują możliwą siłę przekazu głosów dotychczas (politycznie) milczących lub uciszanych grup społecznych.

¹⁰ *Wikileaks nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2011, 2 II, [online] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/483582,wikileaks-nominowany-do-pokojowej-nagrody-nobla.html>, 20 III 2024. Edward Snowden, były pracownik CIA, ujawnił poufne i tajne dokumenty NSA (kwalifikuje się jako największy wyciek tajnych informacji w historii Stanów Zjednoczonych). Został przejęty przez Rosję (obywatelstwo rosyjskie otrzymał w 2022 roku), uzyskał pomoc od Wikileaks (Julian Assange). W 2013 roku został nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla, zob. *Snowden został nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2013, 15 VII, [online] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/718783,nagroda-nobla-dla-snowdena.html>, 22 II 2024.

¹¹ J.P. Cardenal i in., *Sharp Power; Rising Authoritarian Influence, National Endowment for Democracy*, Washington DC, XII 2017; E. Radomska, *Strategia cyfryzacji gospodarki i społeczeństwa Federacji Rosyjskiej – kierunki, perspektywy i wyzwania*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, nr 19/2, s. 219-236; M. Kleiber, *Czy uda się zapanować nad militarnymi zastosowaniami nowych technologii, zanim będzie za późno?*, *Wszystko Co Najważniejsze*, 6 II 2024, [online] <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-michal-kleiber-czy-uda-sie-zapanowac-nad-militarnymi-zastosowaniami-nowych-technologii-zanim-bedzie-za-pozno/>, 20 II 2024.

¹² Szerzej: D. Acemoglu, J.A. Robinson, *Wąski korytarz. Państwa, społeczeństwa i losy wolności*, Poznań 2022; ciż, *Dlaczego narody przegrzywają*, Poznań 2014.

4. REALOKACJA SIŁY POLITYCZNEJ – PERSPEKTYWA KOSZTÓW TRANSAKCYJNYCH I EFEKTÓW ZEWNĘTRZNYCH

Istotę dostępu do usług cyfrowych sprzyjającego bardziej otwartemu i demokratycznemu społeczeństwu, w którym obywatele mają większy wpływ na decyzje polityczne poprzez wybór spośród różnych opcji i możliwość wyrażania swoich opinii, można ukazać za pomocą podejścia kosztów transakcyjnych oraz efektów zewnętrznych. Dostęp do kanałów informacji i komunikacji poprzez zastosowanie unowocześnianych technologii komunikacyjno-informacyjnych może być postrzegany w kontekście bodźców dostarczanych przez instytucjonalną strukturę społeczeństwa (tworzoną przez spuściznę kulturową, podstawy ideowe decyzji politycznych i gospodarczych, instytucje)¹³. Wzrost poczucia sprawczości dotychczas słabych bądź nieistniejących politycznie grup społecznych poprzez możliwości płynące z technologii informacyjno-komunikacyjnych (obszar kosztów transakcyjnych) stwarzają szanse rozwojowe. Dokonująca się w ten sposób realokacja rozkładu siły politycznej może prowadzić do gospodarczego umacniania się silniejszych politycznie grup społecznych (obszar efektów zewnętrznych).

Usprawnianie sposobów wzmacniania grup interesów można przedstawić jako obniżanie kosztów transakcyjnych gry politycznej dla grup wykorzystujących narzędzia ICT do oddziaływania informacyjnego (skuteczność wykorzystania dla grup defaworyzowanych politycznie czy dla monopolizujących władzę będzie determinowała siłę głosu politycznego).

Transmitowanie głosu politycznego widziane jako tworzenie szans rozwojowych ukazać można za pomocą efektów zewnętrznych związanych z rozpowszechnianiem wiadomości i stymulowaniem do walki o wybrzmienie głosu politycznego grup defaworyzowanych politycznie (pozytywne efekty zewnętrzne), ale także z monopolizowaniem władzy nad Internetem, platformami komunikacyjnymi – inwigilacja (negatywne efekty zewnętrzne). Technologia informacyjno-komunikacyjna (platformy komunikacyjne) jest swoistą infrastrukturą oddziaływania na szerokie grupy społeczne. Większa siła sprawcza narzuca potrzebę strukturyzowania wewnętrznych narzędzi kontroli czy równoważenia sił interesariuszy, co w konsekwencji przejawia się w budowie umocowań prawnych zabezpieczających – generujących presję konkurencyjną na zachowania przeciwne do tych niepożądanych społecznie/wspólnotowo.

Obszarem analitycznym, który posłuży do ukazania zaproponowanych w tym punkcie perspektyw, są strategiczne pozwy przeciwko partycypacji publicznej (*Strategic Lawsuit Against Public Participation*, SLAPP). Ukazują one wzrastającą siłę i znaczenie dotychczas słabych głosów społecznych, współcześnie wzmacnianych, bo transmitowanych za pomocą mediów cyfrowych, które przez SLAPP mają być uciszone. Przykład SLAPP obrazuje oddziaływanie za pomocą wniesienia pozwu sądowego przez podmioty o dużej sile politycznej i/lub ekonomicznej (rządy, korporacje) w celu zneutralizowania reakcji w postaci społecznego sprzeciwu wobec naruszeń interesu publicznego.

¹³ B. Borkowska, M. Klimczak, B. Klimczak, *Ekonomia instytucjonalna*, Wrocław 2019, s. 248.

Sprzeciw ten artykułowany jest w krytycznych wypowiedziach dotyczących nadużyć władzy formułowanych przez dziennikarzy, redakcje gazet, aktywistów, organizacje prowadzące kampanie, sygnalistów, osoby organizujące protesty i akcje bojkotowania czy wypowiadające się wobec szerokiego audytorium. W stosunku do tych osób podejmowane są próby ich uciszania i zastraszania za pomocą agresywnych środków prawnych, windowania kosztów operacji prawniczych, zastraszania w trakcie procesu sądowego¹⁴.

Kolejnym przykładem, który wykorzystywany jest do ukazania perspektywy kosztów transakcyjnych i efektów zewnętrznych, jest trzymanie władzy nad kształtem i przepływem informacji przez Rosjan.

Od początku wojny na Ukrainie rosyjski agresor na pełną skalę podejmował wszelkie działania mogące prowadzić do pozbawienia Ukraińców władzy i legitymacji do działania, obrony, walki, prawa głosu. Aktywności te były podejmowane nie tylko na poziomie krajowej władzy politycznej, ale także poprzez indywidualną władzę każdego obywatela pozostawionego bez pieniędzy, podstawowych usług itp. W przeddzień otwartego ataku została wypuszczona przez Rosję cyberbroń, a 23 lutego 2022 roku (DigWatch) – ukraińskie ministerstwa, podmioty rządowe, banki były pierwszymi celami ataku poprzez rozproszony atak odmowy usługi (DDoS)¹⁵ lub ataki typu wiper¹⁶.

Obszar kosztów transakcyjnych można ukazać poprzez wskazanie na istnienie farm trolli, na terenach których za pomocą zaawansowanych technologii informatyczno-komunikacyjnych oraz z wykorzystaniem ideologicznych niszy w krajach demokratycznych oddziaływano na przenikanie wpływów propagandy rosyjskiej, wyposażano pewne grupy społeczne w siłę polityczną¹⁷.

Obszar efektów zewnętrznych wyłania się dzięki podkreśleniu roli prowadzenia propagandy jako zabiegu wzmacniającego linie podziału w społeczeństwach demokratycznych poprzez dostarczanie podatnych na oddziaływanie narzędzi wpływu, aktywizowania, pozyskiwania siły oraz inicjowania legitymizacji¹⁸.

¹⁴ Na podstawie zasobów CASE: Coalition Against Slapps in Europe, [online] <https://www.the-case.eu/slapps/>, 15 II 2024.

¹⁵ Ataki hakerskie ukierunkowane na systemy komputerowe lub usługi sieciowe. Mają na celu przejęcie wszystkich dostępnych i wolnych zasobów, by uniemożliwić funkcjonowanie całej usługi w Internecie.

¹⁶ Ataki hakerskie, których celem są dyski twarde – wymazanie ich, a tym samym uniemożliwienie działania całego systemu.

¹⁷ Działanie trolli to manipulacja długoterminowa, niemal niedostrzegalna, modyfikująca podejście do rzeczywistości odbiorców poprzez rozpowszechnianie niewielkich wątpliwości odnośnie do interpretacji obserwowanych faktów, zob. A. Kalita, *Anna Streżyńska – w sieci wszyscy staliśmy się uczestnikami tej wojny*, Weekend.gazeta.pl, 7 III 2022, [online] <https://weekend.gazeta.pl/weekend/7,183331,28187836,anna-strezynska-w-sieci-wszyscy-stalismy-sie-uczestnikami-tej.html>, 20 III 2024.

¹⁸ Angażowanie się w propagowanie zawierania pokoju na warunkach korzystnych dla Rosjan poprzez takie kreacje, które mają dawać wrażenie, że coraz więcej ludzi popiera takie rozwiązania; rozpowszechnienie nieprawdziwych danych na temat bieżących postaw/zachowań polsko-ukraińskich, przywoływanie trudnych wspomnień historycznych między tymi narodami dla wzmocnienia linii podziału i inicjowania nowych na gruncie sztucznie tworzonych konfliktów.

Upowszechnianie taktyk walki informacyjnej, wzmacniających uzasadnienia postaw wspierających rosyjskie siły polityczne, wzmacnianie rosyjskich manipulacji wywoływanych przez wojnę kryzysami przenikającymi do krajów wspierających starania niepodległościowe Ukrainy – ten sposób oddziaływania na sytuację polityczną w tych krajach warunkowaną decyzjami wyborczymi obywateli ukazuje się jako kolejny ważny element składowy uruchamianych efektów zewnętrznych.

Bodźce tworzone w ramach istniejących w Rosji instytucjonalnych struktur społeczeństwa¹⁹ są wzmacniane dostępem do kanałów komunikacyjno-informatycznych, stanowiących wsparcie walczących o dominację polityczną sił interesów. Nowoczesne technologie pozwalają sprawnie przenikać informacyjnie, propagandowo czy wręcz wyborczo podatne na rosyjskie wpływy grupy społeczne, w tym w państwach demokratycznych (jednoczących się w walce o niepodległość Ukrainy) za pomocą tworzonych wiosek trolli. Rosja rozwijała profesjonalne struktury informacyjne w nurcie propagandy anty-Ukraińskiej, przenikając – wydawałoby się – najbardziej niedostępne nisze społecznego oddziaływania. Wyszukane socjotechniki wzmacniane innowacjami technologicznymi zostały uruchomione do wzmocnienia siły politycznej Rosji w walce z Ukrainą i do legitymizacji tej siły nie tylko poprzez dezinformację, ale także poprzez wywoływanie kryzysów w krajach sprzeciwiających się roszczeniom Rosji do terytoriów Ukrainy.

5. WZMOCNIENIE ODPORNOŚCI DEMOKRATYCZNEJ PAŃSTW CZŁONKOWSKICH I UNII EUROPEJSKIEJ W DOBIE CYFRYZACJI DZIĘKI UNIJNYM ROZWIĄZANYM PRAWNYM

Analiza danych statystycznych przeprowadzona w pierwszej części artykułu wskazuje na istotną rolę, jaką odgrywają media cyfrowe w rozwoju obywatelskiego społeczeństwa demokratycznego w Unii Europejskiej dzięki wzmocnieniu ruchów społecznych oraz powstawaniu nowych inicjatyw, z włączeniem w to ruchów oddolnych, które mają wpływ na kształtowanie debaty publicznej w państwach członkowskich i w Unii Europejskiej²⁰. Przykładem wykorzystania technologii informatycznych do prowadzenia demokratycznej debaty była Konferencja w sprawie przyszłości Europy. To ogólnoeuropejskie przedsięwzięcie odbywało się za pośrednictwem innowacyjnej wielojęzycznej platformy cyfrowej, na której każdy Europejczyk mógł dzielić się pomysłami w ramach krajowych i europejskich paneli obywatelskich. Platformę cyfrową, na której odbywały

¹⁹ Elementem nowych instytucjonalnych struktur społecznych są także think-tanki, które pod względem ich ilości w Europie Środkowo-Wschodniej dominują w Rosji i na Ukrainie, por. J. McGann, L. Whelan, *Global Think Tanks. Policy Networks and Governance*, Routledge 2020, s. 84; *2020 Global Go to Think Tank Index Report*, Think Tanks and Civil Societies Program, The Lauder Institute, The University of Pennsylvania, 2021, s. 44.

²⁰ A. Sikora, *Rozważania o koncepcji e-demokracji w unijnym porządku prawnym*, [w:] *E-administracja: Skuteczna, odpowiedzialna i otwarta administracja publiczna w Unii Europejskiej*, red. S. Dudzik, I. Kawka, R. Śliwa, Kraków 2022, s. 131.

się wydarzenia konferencyjne, odwiedziło ponad 5 000 000 osób, a w samych wydarzeniach wzięło udział ponad 700 000 osób. Konferencja trwała rok – od kwietnia 2021 roku do maja 2022 roku; na jej zakończenie przedstawiono sprawozdanie końcowe zawierające 49 propozycji zmian i 326 środków do wprowadzenia przez instytucje UE²¹.

Dynamiczna cyfryzacja powoduje również powstanie nowych zagrożeń, które zostały ukazane w drugiej części artykułu, i utrudnia zachowanie uczciwości wyborów, zapewnienie istnienia wolnych i pluralistycznych mediów oraz ochronę procesu demokratycznego przed dezinformacją i manipulacją. Fałszywe informacje oraz przekłamane wiadomości szybko się rozprzestrzeniają za pośrednictwem mediów społecznościowych, często w ramach zorganizowanych kampanii dezinformacyjnych. Dodatkowo wpływ niektórych zjawisk jest potęgowany przez zastosowanie nieprzejrzystych algorytmów kontrolowanych przez platformy internetowe. We wszystkich tych obszarach instytucje UE podejmują prawne działania na rzecz wzmocnienia odporności demokratycznej państw członkowskich i samej UE²².

5.1. Wzmocnienie odporności demokratycznej

Wzmocnienie odporności demokratycznej Unii Europejskiej i państw członkowskich jest możliwe m.in. dzięki oparciu transformacji cyfrowej Europy na wartościach, które są podstawą funkcjonowania UE, takich jak: państwo prawne, poszanowanie wolności, demokracji, równości i praw człowieka. Podejście do cyfryzacji UE na poziomie ponadnarodowym uwzględniające te wartości umożliwia walkę z zagrożeniami dla demokracji będącymi konsekwencją cyfryzacji społeczeństwa, np. wynikającymi z cyberprzestępstw, dezinformacji i manipulacji, lub będącymi rezultatem wykluczenia cyfrowego, w wyniku którego osoby niemające dostępu do nowoczesnych technologii informatycznych mają ograniczony dostęp do informacji i debaty publicznej, czy też z zagrożeniami pojawiającymi się w wyniku naruszania prywatności i bezprawnego wykorzystywania danych osobowych np. w reklamie politycznej. Dokumentem, który ma tym zagrożeniom przeciwdziałać, jest *Europejska deklaracja praw i zasad cyfrowych w cyfrowej dekadzie* (dalej: Deklaracja)²³ uroczystie proklamowana 15 grudnia 2022 roku przez trzy unijne instytucje: Radę, Parlament i Komisję. Politycznym impulsem do przyjęcia Deklaracji były deklaracje Rady Europejskiej²⁴. Akt ten jest również odpowiedzią na wielokrotne wezwania Parlamentu Europejskiego o ustanowienie zasad

²¹ *Konferencja w sprawie przyszłości Europy*, Komisja Europejska, [online] https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/conference-future-europe_pl, 13 III 2024.

²² *Komunikat Komisji w sprawie europejskiego planu działania na rzecz demokracji*, Bruksela, 3 XII 2020, COM(2020) 790 final.

²³ *Europejska deklaracja praw i zasad cyfrowych w cyfrowej dekadzie*, Dz. Urz. C 23 z 23 I 2023, s. 1-7.

²⁴ Deklaracja z Tallina w sprawie administracji elektronicznej, Deklaracja berlińska w sprawie społeczeństwa cyfrowego i administracji cyfrowej opartej na wartościach, Deklaracja lizbońska – celowa demokracja cyfrowa.

etycznych, które będą kierować unijnym podejściem do transformacji cyfrowej Europy²⁵. W dokumencie przyjęto sześć głównych założeń, które mają na celu stworzenie ram politycznych dla transformacji cyfrowej Unii Europejskiej. Są nimi: ukierunkowanie transformacji cyfrowej na człowieka, solidarność i włączenie społeczne, swoboda wyboru interakcji z algorytmami i sztuczną inteligencją, udział w cyfrowej przestrzeni publicznej, bezpieczeństwo, ochrona i wzmocnienie pozycji obywateli oraz zrównoważony rozwój. Zgodnie z Deklaracją ukierunkowanie transformacji cyfrowej na człowieka ma m.in. polegać na wzmocnieniu ram demokratycznych na rzecz transformacji cyfrowej (rozdział I ust. 1 lit a). Ponadto Deklaracja postuluje wspieranie wysiłków umożliwiających nabywanie przez użytkowników nowych technologii niezbędnych umiejętności i kompetencji cyfrowych, aby mogli oni aktywnie uczestniczyć w procesach demokratycznych (rozdział II ust 4 lit. b). Dodatkowo według Deklaracji *każdy powinien mieć dostęp do wiarygodnego, zróżnicowanego i wielojęzycznego środowiska cyfrowego. Dostęp do różnorodnych treści przyczynia się do pluralistycznej debaty publicznej i skutecznego uczestniczenia w demokracji w sposób niedyskryminacyjny, a platformy internetowe, w szczególności bardzo duże platformy internetowe, powinny wspierać swobodną debatę demokratyczną w internecie.*

Deklaracja ma charakter deklaratoryjny i jako taka nie wpływa na treść przepisów prawnych ani na ich stosowanie (motyw 10 preambuły Deklaracji). Jednakże zgodnie z motywem 7 preambuły do Deklaracji przedstawiono w niej *wspólne zamiary i zobowiązania polityczne oraz przypomniano najważniejsze prawa w kontekście transformacji cyfrowej. Deklaracja powinna również pomóc decydentom w refleksji nad ich wizją transformacji cyfrowej.* Deklaracja stanowi również uzasadnienie dla podejmowania przez instytucje UE działań ustawodawczych – ich przykładami są rozwiązania przyjęte w rozporządzeniu w sprawie przejrzystości i targetowania reklam politycznych, Europejskim akcie o wolności mediów, dyrektywie w sprawie strategicznych powództw zmierzających do stłumienia debaty publicznej oraz Akcie o usługach cyfrowych.

5.2. Promowanie wolnych i uczciwych wyborów oraz silnego demokratycznego uczestnictwa

Zagrożenia związane z wykorzystywaniem do celów politycznych ogromnych zbiorów danych (*big data*) mogą mieć wpływ na wolność i uczciwość wyborów. Na przykład platformy społecznościowe i inni dostawcy usług internetowych mogą gromadzić dane osobowe swoich użytkowników. Dane te mogą być następnie wykorzystane do identyfikacji ich preferencji, stylu życia oraz zainteresowań, a to z kolei prowadzi do precyzyjnego kierowania reklam do wąskich grup odbiorców, zwanego mikrotargetowaniem. Dzięki dostępnym technologiom i zbiorom danych można używać mikrotargetowania,

²⁵ Stanowiska Parlamentu Europejskiego w ramach procedur legislacyjnych: 2020/2216(INI); 2020/2018(INL); 2020/2019(INL); 2020/2022(INI); 2020/2012(INL); 2020/2014(INL); 2020/2015(INI); 2020/2017(INI); 2019/2186(INI); 2019/2181(INL); 2022/2266(INI).

aby dotrzeć do różnych grup i dostosować przekaz specjalnie do nich. Mikrotargetowanie może także przyczynić się do tworzenia baniek informacyjnych w Internecie²⁶. Wówczas użytkownicy wystawieni są jedynie na określony rodzaj informacji, przez co ich postrzeganie debaty publicznej ulega zniekształceniu. Wykorzystanie mikrotargetowania i wrażliwych danych osobowych do celów reklamowych narusza prawa człowieka (w tym wolność opinii), utrudnia dostęp do obiektywnych, przejrzystych i różnorodnych informacji oraz utrudnia podejmowanie decyzji politycznych. Obywatele UE mogą również zostać wprowadzeni w błąd co do źródła reklamy, którą otrzymali. Na przykład pozornie neutralne informacje mogą w rzeczywistości być sponsorowane przez podmioty z innego kraju, które próbują wpłynąć na wyniki wyborów. Natomiast podmioty, które nie stosują takich praktyk, mogą znaleźć się w niekorzystnej sytuacji, a to zagraża zasadom równości i sprawiedliwości. Zagrożeniom tym ma zapobiegać rozporządzenie w sprawie przejrzystości i targetowania reklam politycznych (dalej: rozporządzenie)²⁷. Reklama polityczna online może przybierać różne formy, w tym formę płatnych treści, sponsorowanych wyników wyszukiwania, płatnych wiadomości targetowanych, promocji w rankingach, promocji przez wpłacanie informacji o czymś lub o kimś w inne treści, np. wypowiedzi influencerów. Reklamy online mają charakter transgraniczny; brak jednolitych regulacji na poziomie unijnym w tej dziedzinie jest zatem problemem.

Zgodnie z rozporządzeniem w sprawie targetowania, reklamy polityczne muszą być wyraźnie oznakowane. Rozporządzenie to wymaga również udostępniania informacji dotyczących np. kwot i źródeł finansowania kampanii politycznej, identyfikacji wyborów, referendum, procesu legislacyjnego lub regulacyjnego, z którym powiązana jest reklama polityczna; oświadczenia, że reklama polityczna wykorzystywała techniki targetowania lub wyświetlania reklam (art. 11 i 12 rozporządzenia). Ponadto w terminie trzech miesięcy przed terminem wyborów lub referendum zakazane jest sponsorowanie reklam politycznych w UE przez podmioty z krajów trzecich (art. 5 ust. 2 rozporządzenia). Wymagana jest również świadoma i odrębna zgoda na wykorzystywanie danych osobowych w celu targetowania reklam politycznych online (art. 18 ust. 1 rozporządzenia). Rozporządzenie wprowadza również (art. 18 ust. 1 lit. c) zakaz profilowania z użyciem szczególnych kategorii danych osobowych określonych w art. 9 RODO²⁸ –

²⁶ A. Bruns, *Filter Buble*, „Internet Policy Review” 2019, nr 8 (4), *passim*; B. Malinowski, *Jak Facebook zamyka nas w bańce informacyjnej. Algorytm filtrujący newsfeed a zjawisko filter buble*, „Zarządzanie Mediami” 2016, t. 4 (1), s. 15-22; J. Balcewicz, *Spółeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku banii informacyjnej i jego następstwach*, [w:] *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Spółeczeństwo. Polityka. Biznes*, red. M. Wrzosek, Warszawa 2019, s. 27; M. Szpunar, *Koncepcja banii filtrującej a hipernaryzm nowych mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2018, t. 61, nr 2 (234), s. 191-200.

²⁷ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/900 z dnia 13 marca 2024 r. w sprawie przejrzystości i targetowania reklamy politycznej*, Dz. Urz. UE L 2024, nr 900.

²⁸ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)*, Dz. Urz. UE L 2016, nr 119, s. 1.

ujawniających pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub światopoglądowe, przynależność do związków zawodowych, dane genetyczne, dane biometryczne – w celu jednoznacznego zidentyfikowania osoby fizycznej lub danych dotyczących zdrowia, seksualności lub orientacji seksualnej tej osoby. Cele przedmiotowego rozporządzenia są następujące: a) przyczynianie się do prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego reklamy politycznej i usług z nią związanych; b) ochrona podstawowych praw i wolności zapisanych w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej²⁹, w szczególności prawa do prywatności i ochrony danych osobowych (art. 1 ust. 4 rozporządzenia).

5.3. Wspieranie wolnych i niezależnych mediów

Zgodnie z orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE) prawo wolności wypowiedzi i prawo do informacji są istotnymi fundamentami pluralistycznego i demokratycznego społeczeństwa, stanowią część wartości, na jakich zgodnie z art. 2 TUE³⁰ opiera się Unia³¹. Zdaniem TSUE szczególne znaczenie dla wolności wypowiedzi ma jej zagwarantowanie w środowisku cyfrowym, zwłaszcza w Internecie³². Podkreśla to również Rada UE w wytycznych UE z 12 maja 2014 roku w sprawie praw człowieka dotyczących wolności wypowiedzi w Internecie i poza nim. Zgodnie z tym dokumentem innowacje technologiczne w technologiach informacyjnych i komunikacyjnych stworzyły ludziom nowe możliwości rozpowszechniania informacji wśród masowych odbiorców i wywarły istotny wpływ na udział i wkład obywateli w procesy decyzyjne, przyniosły również nowe wyzwania. Wszystkie istniejące prawa człowieka offline muszą być również chronione online, w szczególności prawo do wolności opinii i wypowiedzi oraz prawo do prywatności, co obejmuje także ochronę danych osobowych³³. Unijne podejście jest odzwierciedleniem prawa do otrzymywania

²⁹ *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*, Dz. Urz. UE C 2016, nr 202, s. 389.

³⁰ Zgodnie z art. 2 TUE *Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwu Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn.*

³¹ Wyroki TSUE: z dnia 6 marca 2001 r., Connolly/Komisja, C-274/99 P, EU:C:2001:127, pkt 39; z dnia 21 grudnia 2016 r., Tele2, C-203/15 i C-698/15, EU:C:2016:970, pkt 93; z dnia 6 września 2011 r., Patriciello, C-163/10, EU:C:2011:543, pkt 31.

³² Wyrok TSUE z dnia 9 marca 2021 r. w sprawie C-392/19, VG Bild-Kunst przeciwko Stiftung Preussischer Kulturbesitz, ECLI:EU:C:2021:181, pkt 18; z dnia 8 września 2016 r., w sprawie C-160/15, S Media BV przeciwko Sanoma Media Netherlands BV i inni, EU:C:2016:644, pkt 45.

³³ *EU Human Rights Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, Council of the European Union, Foreign Affairs Council meeting, Brussels, 12 V 2014, pkt 6, [online] https://eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_human_rights_guidelines_on_freedom_of_expression_online_and_offline_en.pdf, 20 II 2024.

i przekazywania informacji oraz wymogu poszanowania wolności i pluralizmu mediów zagwarantowane jednostkom w art. 11 Karty praw podstawowych UE³⁴.

Zwieńczeniem działań UE w zakresie ochrony wolności i pluralizmu mediów w Europie było przyjęcie Europejskiego aktu o wolności mediów³⁵, który wszedł w życie 7 maja 2024 roku, a od 8 sierpnia 2025 roku **będzie w pełni stosowany**. Celem tego aktu prawnego jest zapewnienie prawidłowego funkcjonowania unijnego rynku wewnętrznego usług medialnych. Jak zaznaczono w motywie 14 Europejskiego aktu o wolności mediów, *[n]a dobrze funkcjonującym rynku wewnętrznym odbiorcy usług medialnych powinni mieć możliwość dostępu do wysokiej jakości usług medialnych wyprodukowanych przez dziennikarzy w sposób niezależny i zgodnie z normami etycznymi i dziennikarskimi, i które w związku z tym dostarczają wiarygodnych informacji*. Niedoskonałości unijnego rynku usług medialnych pogłębiają się w wyniku cyfryzacji mediów. Poprzez eliminację pośredników i wzmocnienie polaryzujących treści oraz dezinformacji globalne platformy internetowe przejęły dominującą rolę w dostępie do treści medialnych i reklam, co osłabiło stabilność finansową tradycyjnych mediów. Jednocześnie, krajowe regulacje i nierówna dystrybucja zasobów gospodarczych utrudniają mediom działanie transgraniczne w UE, a niektórzy dostawcy spoza Unii wykorzystują te ułomności, by manipulować informacjami i destabilizować rynek. A zatem oprócz rozwiązań mających zwiększyć transparentność działań organów publicznych w relacji ze środowiskiem medialnym³⁶ (np. gwarancja wolności redakcyjnej uregulowana w art. 4 ust. 2 rozporządzenia) Europejski akt o wolności mediów ma zwalczać zagrożenia wynikające z cyfryzacji środków masowego przekazu: m.in. chroni media przed nieuzasadnionym usuwaniem treści online przez duże platformy internetowe (art. 18 rozporządzenia), wprowadza prawo do personalizacji oferty medialnej na urządzeniach i interfejsach (art. 20 rozporządzenia) oraz gwarantuje przejrzystość środków na reklamy państwowe dla dostawców usług medialnych i platform internetowych (art. 25 rozporządzenia).

Innym sposobem ochrony wolności wypowiedzi i prawa do informacji jest zwalczanie nadużywania strategicznych powództw zmierzających do stłumienia debaty publicznej (SLAPP), których mechanizm został opisany w punkcie 4 niniejszego opracowania. Minimalną harmonizację prawa państw członkowskich w kwestii rozwiązań zapewniających zwalczanie SLAPP ma zapewnić dyrektywa w sprawie strategicznych powództw zmierzających do stłumienia debaty publicznej³⁷. Dyrektywa przewiduje gwarancje dla osób, przeciwko którym wszczyna się ewidentnie bezpodstawne lub

³⁴ *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*, Dz.U. C 202 z 7.6.2016, str. 389-405.

³⁵ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1083 z dnia 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ustanowienia wspólnych ram dla usług medialnych na rynku wewnętrznym i zmiany dyrektywy 2010/13/UE (europejski akt o wolności mediów)*, Dz.U. L, 2024/1083, 17.4.2024.

³⁶ A. Jaskiernia, *Pluralizm, transparentność i odpowiedzialność. Nowe regulacje Unii Europejskiej w obszarze mediów i technologii cyfrowych*, „*Studia Medioznawcze*” 2024, t. 25 (1), s. 16.

³⁷ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1069 z dnia 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony osób, które angażują się w debatę publiczną, przed oczywistymi bezzasadnymi roszczeniami lub stanowiącymi nadużycie postępowaniami sądowymi („strategiczne powództwa zmierzające do stłumienia debaty publicznej”)*, Dz.U. L, 2024/1069, 16.4.2024.

stanowiące nadużycie postępowania sądowe³⁸. Zaproponowane w projekcie dyrektywy gwarancje będą stosowane jedynie w sprawach cywilnych i handlowych o skutkach transgranicznych (art. 2 dyrektywy). Gwarancje te obejmują: wczesne oddalenie na wczesnym etapie oczywiście bezzasadnych roszczeń w postępowaniu sądowym (art. 11 dyrektywy), obciążenie powoda kosztami postępowania (art. 14 dyrektywy), nałożenie na powoda kar (art. 15 dyrektywy), ochrona przed orzeczeniami wydanymi w państwach trzecich (art. 16 i 17 dyrektywy).

5.4. Przeciwdziałanie nielegalnym i szkodliwym treściom oraz dezinformacji w Internecie

Siła platform internetowych polegająca na wzmacnianiu lub uciszaniu głosów w debacie politycznej na skalę umożliwiającą zmianę wyników procesów politycznych, takich jak wybory, stanowi poważne zagrożenie dla demokracji. Zagrożeniem dla procesów demokratycznych mogą być zarówno nielegalne treści w Internecie, np. nawoływanie do nienawiści, dyskryminacji lub przemocy, jak i treści, które nie są nielegalne, ale są szkodliwe, np. dezinformacja.

5.4.1. Moderacja nielegalnych treści przez platformy internetowe w ramach Aktu o usługach cyfrowych

Rozwiązania prawne zawarte w Akcie o usługach cyfrowych (*Digital Services Act, DSA*)³⁹ odnoszą się m.in. do zasad odpowiedzialności dostawców usług pośrednictwa internetowego za zamieszczone w Internecie treści oraz możliwości i obowiązków dotyczących moderacji tych treści. Moderacja obejmuje podejmowane środki, które wpływają na dostępność i widoczność online treści nielegalnych lub szkodliwych⁴⁰. Akt o usługach cyfrowych podaje przykłady takich środków: obniżanie rangi, demonetyzacja, dezaktywacja dostępu lub usunięcie, a nawet daleko idące środki zapobiegawcze, jak usunięcie lub zawieszenie konta odbiorcy. Definicja moderacji jest zatem bardzo szeroka i obejmuje usuwanie treści nielegalnych oraz treści, które nie są nielegalne, ale mogą być szkodliwe, np. stanowią dezinformację.

Jeśli chodzi o treści nielegalne, ich moderacja przez platformy internetowe została powiązana z ich odpowiedzialnością⁴¹. W przypadku platform internetowych (jak

³⁸ Szerzej: Z. Nowicka, *Instrumenty ochrony przeciwko SLAPP-om w polskim postępowaniu cywilnym (analiza zagadnienia na tle projektowanych regulacji EU)*, „Państwo i Prawo” 2024, nr 1, s. 76-92.

³⁹ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2065 z dnia 19 października 2022 r. w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych oraz zmiany dyrektywy 2000/31/WE (akt o usługach cyfrowych)*, Dz. Urz. L 2022, nr 277, s. 1.

⁴⁰ Artykuł 3 lit. t DSA.

⁴¹ Szerzej: S. Dudzik, *Moderowanie treści przez platformy internetowe w Akcie o usługach cyfrowych*, [w:] *Transmedialne i multimodalne narracje i dyskursy w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych. Radykalizacja*

również innych dostawców usług hostingu) DSA przyjmuje zasadę „bezpiecznej przystani” w odniesieniu do informacji przechowywanych przez platformę na życzenie odbiorcy usługi. Platforma internetowa nie ponosi zatem zasadniczo odpowiedzialności za przechowywane informacje. Jednakże zwolnienie z odpowiedzialności nie jest bezwarunkowe. Po pierwsze, zwolnienie to jest związane z brakiem wiedzy ze strony platformy co do nielegalnego charakteru konkretnych treści. Po drugie, w przypadku gdy platforma internetowa uzyska rzeczywistą wiedzę lub informacje na temat treści nielegalnych, zwolnienie z odpowiedzialności będzie możliwe, jeśli platforma podejmie natychmiastowe odpowiednie działania w celu usunięcia lub uniemożliwienia dostępu do takich treści. A zatem, jeśli platforma nie chce ponosić odpowiedzialności za treści nielegalne, powinna je moderować. Zachętą dla platform internetowych, aby były bardziej aktywne w zwalczaniu treści nielegalnych online, nie tracąc przy tym zwolnienia z odpowiedzialności, jest klauzula dobrego Samarytanina określona w artykule 7 DSA. Przepis ten stanowi, że *dostawców usług pośrednich nie można uznać za nieuprawnionych do skorzystania z wyłączeń odpowiedzialności (...) tylko z tego powodu, że w dobrej wierze i z należytą starannością prowadzą z własnej inicjatywy dobrowolne czynności sprawdzające*. Platforma internetowa może zatem wprowadzić środki służące do wykrywania, identyfikowania i usuwania treści nielegalnych lub uniemożliwiania dostępu do nich, a w tym celu przeprowadzać *dobrowolne czynności sprawdzające*. Nie oznacza to jednak, że na platformach ciąży ogólny obowiązek monitorowania przesyłanych lub przechowywanych informacji lub aktywnego badania faktów. Platforma internetowa może natomiast zostać proszona o podjęcie odpowiednich działań wobec treści nielegalnych przez właściwy krajowy organ sądowy lub administracyjny. Ta inicjatywa przyjmuje formę nakazu skierowanego do dostawcy usługi. Nakaz może być oparty zarówno na odpowiednim prawie unijnym, jak i krajowym i nakłada obowiązek zatrzymania lub zapobieżenia naruszeniu, w tym usunięcia lub uniemożliwienia dostępu do określonych treści nielegalnych (art. 9 DSA). Treści nielegalne mogą być zgłaszane również z inicjatywy dowolnej osoby lub dowolnego podmiotu. Platformy internetowe powinny wprowadzić mechanizmy umożliwiające takie zgłoszenia. Mają one również obowiązek przetworzenia otrzymanych zgłoszeń i podejmowania odpowiednich decyzji w sposób terminowy, bezstronny i obiektywny, z należytą starannością.

5.4.2. Prawne rozwiązania dotyczące platform internetowych w walce z dezinformacją online w Unii Europejskiej

Platformy mogą moderować treści, które nie są nielegalne, ale mogą być szkodliwe. Przykładem takich treści jest dezinformacja⁴². Akt o usługach cyfrowych zakłada, że może ona wynikać z ryzyka systemowego polegającego m.in. na wystąpieniu faktycznych lub przewidywalnych negatywnych skutków dla dyskursu obywatelskiego i procesów wy-

---

języka i postaw Polaków w XXI wieku, red. I. Kawka, W. Prażuch, M. Ślawska, Kraków 2023, s. 37-65, [online] <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/420>, 20 II 2024.

⁴² Szerzej: I. Kawka, *Prawne rozwiązania dotyczące platform internetowych w walce z dezinformacją online w Unii Europejskiej*, [w:] *Transmedialne i multimodalne narracje...*, s. 191-211.

borczych oraz dla bezpieczeństwa publicznego. Zgodnie z motywem 83 i 84 preambuły DSA zagrożenia dla tych wartości mogą wynikać ze skoordynowanych kampanii dezinformacyjnych. W związku z tym, oceniając ryzyko systemowe, dostawcy bardzo dużych platform/wyszukiwarek internetowych⁴³ powinni również skoncentrować się na informacjach, które nie są nielegalne, ale zwiększają ryzyko systemowe określone w DSA. Dostawcy ci powinni zatem zwracać szczególną uwagę na to, w jaki sposób ich usługi są wykorzystywane do rozpowszechniania lub powielania treści wprowadzających w błąd, w tym dezinformacji. Na przykład nieautentyczne korzystanie z usługi, takie jak tworzenie fałszywych kont, używanie botów lub niewłaściwe korzystanie z usługi, a także inne zautomatyzowane lub częściowo zautomatyzowane zachowanie może przyczynić się do kampanii dezinformacyjnych i tym samym stanowić ryzyko systemowe. Zarządzając ryzykiem systemowym, dostawcy bardzo dużych platform internetowych i bardzo dużych wyszukiwarek internetowych muszą: po pierwsze, skrupulatnie identyfikować, analizować i oceniać wszelkie ryzyko systemowe (art. 34 DSA); po drugie, mają obowiązek wprowadzenia rozsądnych, proporcjonalnych i skutecznych środków zmniejszających to ryzyko (art. 35 DSA). Jednym ze środków, który przeciwdziała ryzyku systemowemu w zakresie dezinformacji, jest *Wzmocniony kodeks postępowania w zakresie dezinformacji z 2022 r.*⁴⁴ Kodeks ten był początkowo instrumentem samoregulacyjnym, a w 2022 roku został przekształcony w instrument współregulacyjny. Podstawą zobowiązań sygnatariuszy wzmocnionego Kodeksu są bowiem nie tylko ustalenia między nimi, ale również wytyczne w tym względzie sformułowane przez Komisję⁴⁵, natomiast podstawą do funkcjonowania Kodeksu jest unijny akt prawnie wiążący – rozporządzenie (art. 45 DSA). Przystąpienie do kodeksów postępowania ma dobrowolny charakter. Jednak w przypadku takich obszarów jak dezinformacja przestrzeganie i stosowanie danego kodeksu postępowania przez bardzo dużą platformę internetową można uznać za odpowiedni środek zmniejszający ryzyko systemowe, jakim jest manipulacja usługami, która potencjalnie może prowadzić do dezinformacji. Przyjmowanie takich środków to dla bardzo dużych platform internetowych obowiązek.

ZAKOŃCZENIE

Większa siła oddziaływania informacji za pomocą narzędzi komunikacji cyfrowej obniża koszty transakcyjne podejmowania inicjatyw społecznych. Pojedyncze, dotychczas uśpione politycznie podmioty przy stosunkowo niskich kosztach transakcyjnych zyskują większą siłę sprawczą w upublicznianiu, uświadamianiu i oddziaływaniu na

⁴³ Bardzo duże platformy internetowe i bardzo duże wyszukiwarki internetowe to te platformy i wyszukiwarki, które mają średnią liczbę miesięcznie aktywnych odbiorców usługi w Unii wynoszącą co najmniej 45 mln (art. 33 ust. 1 DSA).

⁴⁴ *The Strengthened Code of Practice on Disinformation*, 2022, [online] <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>, 20 II 2024.

⁴⁵ *Wytyczne Komisji Europejskiej w sprawie wzmocnienia kodeksu postępowania w zakresie dezinformacji*, Bruksela, 26 V 2021, COM(2021) 262 final.

decyzje polityczne. Pozytywne efekty zewnętrzne w postaci silniejszego głosu społecznego za wspólnym interesem publicznym, przeciwko wykorzystywaniu władzy (politycznej, rynkowej) na rzecz partykularnych interesów, uzewnętrzniają się w postaci przesunięcia siły politycznej od zmonopolizowanego ośrodka do społeczeństwa. Nadawanie sprawczości i otwieranie nowych szans oddziaływania za pomocą narzędzi technologii informatycznych i komunikacyjnych, ukazywane przez obniżanie kosztów transakcyjnych podejmowania publicznie ważnych spraw i kreowanie pozytywnych efektów zewnętrznych przejawiających się silniejszym i bardziej upowszechnionym głosem społecznym, wpływa na podział władzy w społeczeństwie i kształtuje instytucjonalną strukturę społeczną. Instytucjonalizacja ta – ustalanie i upowszechnianie zasad postępowania, które miałyby nadawać pojawiającym się relacjom i interakcjom ustrukturyzowania – przebiega wobec narastającej siły sprawczej umacniających się grup społecznych. W cyfrowej transformacji społeczeństwa rośnie zatem znaczenie ustalania prawnych reguł postępowania oraz do budowy prawnych mechanizmów zabezpieczających przed społecznie niepożądanymi i szkodliwymi zachowaniami online. Unijne akty prawne, np. Akt o usługach cyfrowych, czy rozporządzenie w sprawie reklamy politycznej są przejawem podejmowania prób strukturyzacji interakcji społecznych (instytucjonalizacji) przez tworzenie bezpieczniejszej przestrzeni cyfrowej, w której chronione są podstawowe prawa wszystkich użytkowników usług cyfrowych.

BIBLIOGRAFIA

- Acemoglu D., Robinson J.A., *Dlaczego narody przegrywają*, Poznań 2014.
- Acemoglu D., Robinson J.A., *Wąski korytarz. Państwa, społeczeństwa i losy wolności*, Poznań 2022.
- Balcewicz J., *Spółeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku banki informacyjnej i jego następstwach*, [w:] *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, red. M. Wrzosek, Warszawa 2019.
- Bharadwaj A. i in., *Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights*, „MIS Quarterly” 2013, nr 37 (2).
- Borkowska B., Klimczak M., Klimczak B., *Ekonomia instytucjonalna*, Wrocław 2019.
- Bruns A., *Filter Bubble*, „Internet Policy Review” 2019, nr 8 (4), <https://doi.org/10.14763/2019.4.1426>.
- Cardenal J. P. i in., *Sharp Power; Rising Authoritarian Influence, National Endowment for Democracy*, Washington DC, grudzień 2017.
- Correani A. i in., *Implementing a Digital Strategy: Learning from the Experience of Three Digital Transformation Projects*, „California Management Review” 2020, nr 62, <https://doi.org/10.1177/0008125620934864>.
- Dudzik S., *Moderowanie treści przez platformy internetowe w Akcie o usługach cyfrowych*, [w:] *Transmedialne i multimodalne narracje i dyskursy w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych, Radykalizacja języka i postaw Polaków w XXI wieku*, red. I. Kawka, W. Prażuch, M. Ślawska, Kraków 2023, [online] <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/420>.

- McGann J.G., 2020 *Global Go to Think Tank Index Report*, Think Tanks and Civil Societies Program, The Lauder Institute, The University of Pennsylvania, 2021.
- Hanelt A. i in., *A Systematic Review of the Literature on Digital Transformation: Insights and Implications for Strategy and Organizational Change*, „Journal of Management Studies” 2021, nr 58 (5), s. 1159-1197, <https://doi.org/10.1111/joms.12639>.
- Jaskiernia A., *Pluralizm, transparentność i odpowiedzialność. Nowe regulacje Unii Europejskiej w obszarze mediów i technologii cyfrowych*, „Studia Medioznawcze” 2024, t. 25 (1), s. 13-23.
- Kawka I., *Prawne rozwiązania dotyczące platform internetowych w walce z dezinformacją online w Unii Europejskiej*, [w:] *Transmedialne i multimodalne narracje i dyskursy w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych. Radykalizacja języka i postaw Polaków w XXI wieku*, Kraków 2023, [online] <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/420>.
- Kleiber M., *Czy uda się zapanować nad militarnymi zastosowaniami nowych technologii, zanim będzie za późno?*, Wszystko Co Najważniejsze, 6 II 2014, [online] <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-michal-kleiber-czy-uda-sie-zapanowac-nad-militarnymi-zastosowaniami-nowych-technologii-zanim-bedzie-za-pozno/>.
- Malinowski B., *Jak Facebook zamyka nas w bańce informacyjnej. Algorytm filtrujący newsfeed a zjawisko filter bubble*, „Zarządzanie Mediami” 2016, t. 4 (1), s. 15-22, <https://doi.org/10.4467/23540214ZM.15.002.5212>.
- McGann J., Whelan L., *Global Think Tanks. Policy Networks and Governance*, Routledge 2020, <https://doi.org/10.4324/9780429298318>.
- Nowicka Z., *Instrumenty ochrony przeciwko SLAPP-om w polskim postępowaniu cywilnym (analiza zagadnienia na tle projektowanych regulacji EU)*, „Państwo i Prawo” 2024, nr 1, s. 76-92.
- Radomska E., *Strategia cyfryzacji gospodarki i społeczeństwa Federacji Rosyjskiej – kierunki, perspektywy i wyzwania*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, nr 19/2, s. 219-236, <https://doi.org/10.36874/RIESW.2021.2.11>.
- Sikora A., *Rozważania o koncepcji e-demokracji w unijnym porządku prawnym*, [w:] *E-administracja: Skuteczna, odpowiedzialna i otwarta administracja publiczna w Unii Europejskiej*, red. S. Dudzik, I. Kawka, R. Śliwa, Kraków 2022, s. 127-146, <https://doi.org/10.12797/9788381386739.07>.
- Szpunar M., *Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2018, t. 61, nr 2 (234), s. 191-200, <https://doi.org/10.4467/22996362PZ.18.013.9108>.
- Vial G., *Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda*, „Journal of Strategic Information Systems” 2019, nr 28, s. 118-144, <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>.
- Zaoui F., Souissi N., *Roadmap for Digital Transformation: a Literature Review*, „Procedia Computer Science” 2020, vol. 175, s. 621-628, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.07.090>.

Inga KAWKA – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katedrze Prawa Europejskiego, laureatka nagrody Fundacji Promocji Prawa Europejskiego (2008); koordynatorka projektu Moduł Jean Monnet: Narodowa Administracja Publiczna i Integracja Europejska (2013–2019); redaktorka naczelna „Rocznika Administracji Publicznej” (2015-2019); autorka kilkudziesięciu publikacji z zakresu prawa Unii Europejskiej i publicznego prawa gospodarczego, w tym monografii: *Telekomunikacyjne organy regulacyjne w Unii Europejskiej* (2006), *Zasady dobrego rządzenia w prawie Unii Europejskiej* (2011), *Gospodarcza działalność usługowa w prawie polskim w świetle unijnych swobód przedsiębiorczości i świadczenia usług* (2015, we współautorstwie z M. Kożuch), *Prawne aspekty świadczenia usług w Szwajcarii przez małe i średnie przedsiębiorstwa z Unii Europejskiej* (2018).

Elżbieta SZCZYGIEŁ – doktor, adiunkt w Katedrze Przedsiębiorczości i Innowacji Społecznych, Instytut Prawa, Ekonomii i Administracji, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Swoje badania koncentruje na wdrażaniu koncepcji gospodarki o obiegu zamkniętym w codziennym życiu gospodarstw domowych, jak też na wzroście poziomu i jakości życia w gospodarstwach domowych. Ponadto jej zainteresowania badawcze obejmują analizę czynników sprzyjających zrównoważonemu rozwojowi z wykorzystaniem metod statystycznych. Była zaangażowana w wiele projektów badawczych w wymienionych dziedzinach. Praktyk – pracowała dla instytucji publicznych szczebla centralnego i samorządowego, w biznesie i trzecim sektorze. Autorka książek i artykułów naukowych z zakresu ekonomii i zarządzania.

Renata ŚLIWA – doktor ekonomii w Katedrze Ekonomii Instytucjonalnej, Instytut Prawa, Ekonomii i Administracji, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; zainteresowania badawcze skoncentrowane na regulacjach ekonomicznych, w tym sektora łączności elektronicznej, oraz ładzie gospodarczym, a także specyfice gospodarki cyfrowej i ekonomii społecznej. Wiele analiz podpira podejściami metodycznymi ekonomii instytucjonalnej. Aktywna w licznych projektach badawczych, dydaktycznych i wdrożeniowych. Autorka książek i artykułów z zakresu ekonomicznych uwarunkowań procesów transformacji.